
ՄԱՐԴՈՒ ԵՎ ԱՌԱՋՆՈՐԴԻ ԿԵՐՊԱՐԸ
Ն. ՇՆՈՐՀԱԼՈՒ «ԹՈՒՂԹ ԸՆԴՀԱՆՐԱՄԱՆՈՒՄ»
(«Թուղթ ընդհանրականի» 850-ամյակի առթիվ)

ՅՈՒՐԻ ՍՈՒՎԱՐՅԱՆ, ԱՐԾՎԻԿ ՍՈՒՎԱՐՅԱՆ

Հայ մեծ մտածող, քանաստեղծ, երաժիշտ-երգահան, մատենագիր, գրիչ, քաղաքական ու եկեղեցական գործիչ Ներսես Շնորհալու (1100–1173 թթ.) աստվածաբանական, գրական, եկեղեցական-երաժշտական հարուստ ժառանգությունը բարձր է գնահատվել գրականագետների, երաժշտագետների և մտավոր մշակույթի այլ բնագավառների երևելի ներկայացուցիչների կողմից¹: Ի դեպ, ավելի հաճախ հետազոտվել և արժևորվել են նրա չափածո գործերը, շարականները, հանելուկները, համեմատաբար պակաս՝ արձակ աշխատությունները (որոնք հայտնի են նաև որպես բազմաբնույթ թղթեր), այդ թվում՝ «Թուղթ ընդհանրականը»: Մինչդեռ այն Ն. Շնորհալու բացառիկ արժեքավոր արձակ ստեղծագործություններից է, որն ունի աստվածաբանական, պատմական, հրապարակախոսական, հասարակական-քաղաքական, մանկավարժական ուղղվածություն: Մ. Աբեղյանի գնահատմամբ՝ «Ներսես կաթողիկոսի այս մեծ գրությունը որքան իր բովանդակությամբ շատ կարևոր պատմական փաստաթուղթ է, նույնքան և արժեքավոր մի գրական երկ է»²: Անդրադառնալով աշխատության նպատակին՝ Մ. Աբեղյանը նկատում է. «...ինքը գրում է ոչ միայն խրատելու, այլև ուսուցանելու համար»³: Մ. Աբեղյանի այս դիտարկումը շատ էական է «Թուղթ ընդհանրականի» բովանդակությունը և ուղղվածությունը ճշմարիտ մեկնաբանելու համար: 1995 թ. Մ. Մաշտոցի անվան մատենադարանը հրատարակել է «Թուղթ ընդհանրականի» քննական բնագիրը Է. Մ. Բաղդասարյանի ընդարձակ ներածականով, որում նա հասարակական, կրոնական ու քաղաքական զարգացումների համատեքստում վերլուծում և արժևորում է Ն. Շնոր-

¹ Մասնավորապես, տե՛ս Մ. Աբեղյան. Երկեր, հ. Դ, Երևան, 1970, էջ 96–170, Գ. Հակոբյան. Ներսես Շնորհալի, Երևան, 1964, էջ 300, Ներսես Շնորհալի (հոդվածների ժողովածու), Երևան, 1977, 236 էջ, Է. Մ. Բաղդասարյան. Ներածություն. – Ն. Շնորհալի. Թուղթ ընդհանրական, աշխատասիրությամբ Է. Մ. Բաղդասարյանի, Երևան, 1995, էջ 8–50:

² Տե՛ս Մ. Աբեղյան. նշվ. աշխ., էջ 153:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 154:

հալու հորդոր-խրատները իբրև աստվածային պատվիրաններ՝ ուղղված հոգևոր ու աշխարհիկ գործիչներին, հասարակության բոլոր մյուս դասերին, ընդգծում դրանց կարևոր նշանակությունն իր ժամանակին և հետագայում: Է. Մ. Բաղդասարյանի կարծիքով՝ «Թուղթ ընդհանրականը» բարոյակրթիչ նշանակություն է ունեցել բազմաթիվ սերունդների համար, միաժամանակ այն «ժամանակի բազմաթիվ կնճռոտ հարցերի լուսաբանման համար խիստ կարևոր պատմական սկզբնաղբյուր է, հայագիտության մեջ բարձր գնահատված լեզվական հուշարձան»⁴:

Հարկ է նկատել, որ որոշ դեպքերում դիտարկվող աշխատությունը գերազանցապես արժևորվել է որպես XII դարի պատմական վիճակը և հասարակական-կրոնական իրողություններն արտացոլող աշխատություն, որում հասարակական տարբեր խավերի (հոգևոր գործիչներ, իշխաններ, առևտրականներ, արհեստավորներ, շինականներ, կանայք) «կյանքին, վիճակին ու զբաղմունքին վերաբերող արատներն ու թերությունները «Թղթում» խիստ քննադատության են ենթարկվել, որով մերկացվել են փաստորեն ֆեոդալական հասարակարգի արատավոր կողմերը»⁵: Մինչդեռ այդ արժեքավոր աշխատությունում առավելապես առանձնանում են հավիտենական արժեք բովանդակող օրենքի գերակայության, արդարության, դեկավար կադրերի ճիշտ ընտրության՝ հանրային կառավարման ժամանակակից տեսությանը բնորոշ դրույթները⁶: Այն շարադրվել է 1166 թվականին, երբ դեռևս չէր ստեղծվել Կիլիկյան հայկական թագավորությունը (1198–1375 թթ.), ըստ այդմ՝ դրանում նաև կարևորվում է եկեղեցու դերը հայ հասարակական-քաղաքական և մշակութային կյանքի կանոնակարգման ասպարեզում հայկական կենտրոնացված իշխանության (թագավորության) բացակայության պայմաններում: Միաժամանակ, մեր համոզմամբ, «Թուղթ ընդհանրականում» քրիստոնեական հավատքի ճշմարտությունների լույսի ներքո արտահայտվում են անհատի և առաջնորդի վարքագծին ներկայացվող, իրենց բնույթով համամարդկային չափանիշները:

Այս առումով ուշագրավ է, որ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի, Մ. Մաշտոցի անվան մատենադարանի, ԵՊՀ հայտնի գիտաշխատողների հեղինակությամբ 1977 թ. ՀՍՍՀ ԳԱ հրատարակչության հրապարակած հոդվածների ժողովածուում, որը նվիրված է Ն. Շնորհալու մահվան 800-ամյակին, ակադեմիկոս Վ. Համբարձումյանն ընդգծել է. «...կյանքի կոնկրետ իրադարձությունների գեղարվեստական վերարտադրության ուժով, Ներսես Շնոր-

⁴ Տե՛ս Է. Մ. Բաղդասարյան. նշվ. աշխ., էջ 7:

⁵ Գ. Հակոբյան. նշվ. աշխ., էջ 74:

⁶ Մանրամասն տե՛ս Յուրի Սուվարյան. Հանրային կառավարման տեսության ու պատմության ուրվագծերը, Երևան, 2004, էջ 24–25:

հային հասնում էր համամարդկային այնպիսի մեծ ընդհանրացումների, ինչպիսիք էին մարդ հասկացության նոր ըմբռնումը և բնության նկատմամբ նոր վերաբերմունքի մշակումը...»⁷: Նույն ժողովածուում գրականագետ Վ. Նալբանդյանի կարծիքով՝ «Ազգի քաղաքական ճակատագրով խորապես ապրող գործչին և բանաստեղծին զբաղեցրել են նաև հասարակության և մարդու մտավոր ու բարոյական դաստիարակության հարցերը»⁸:

Բհարկե, դիտարկվող աշխատանքում մատնանշվում են նաև հոգևոր ու աշխարհիկ գործունեության մեջ հնարավոր արատավոր երևույթները, որոնք մշտապես ուղեկցում են մարդկանց գրեթե բոլոր պատմական ժամանակներում, ունենալով տարբեր դրսևորումներ, ինչի նպատակը դրանցից զերծ մնալու Ն. Շնորհալու հորդորն է: Ուշադրություն դարձնենք նրա հորդորներից մեկին՝ «Ուստի աղաչում եմ, որ զգուշանաք և մաքուր պահեք ձեր ձեռքերը անձին վտանգավոր և անիծաբեր այս ախտերից»⁹: Այդպիսով նա ներկայացրել է մարդու և առաջնորդի, առանց վերը նշված բացերի, իր տեսլականը՝ ըստ հասարակական տարբեր դասերի և կրոնական ու աշխարհիկ իշխանավորների, որը գլխավորն է «Թուղթ ընդհանրականի» բովանդակության մեջ: Թերևս պատմաստվածաբանական արժեքից բացի նաև դա է պատճառը, որ այն իր ստեղծման պահից ունեցել է բազում հրատարակություններ. 1788 թվականին՝ Սանկտ Պետերբուրգում, 1825 թ.՝ Կ. Պոլսում, 1830-ին և 1873-ին՝ Վենետիկում, 1865 թ.՝ Էջմիածնում, 1871-ին՝ Երուսաղեմում, 1977 թ.՝ Անթիլիասում, 1991-ին («Գանձասար» հանդես) և 1995-ին Երևանում¹⁰:

Հողվածում փորձ է արվում դիտարկել «Թուղթ ընդհանրականում» ստեղծված մարդու և առաջնորդի կերպարի առանձնահատկությունները, մանավանդ որ վիթխարի է մարդու՝ իբրև ստեղծագործ, արարող էակի և առաջնորդի (դեկավարի) դերակատարությունը յուրաքանչյուր երկրի հասարակական-տնտեսական, հոգևոր, գիտատեխնիկական և քաղաքական զարգացման գործում:

Կերպարը գեղարվեստական գրականության մեջ սովորաբար ստեղծվում է հոգեբանական վերլուծության, երկխոսությունների, գրական հերոսի գործողությունների, նրա վարքի ու արտաքինի նկարագրության և այլ մեթոդների ու միջոցների գործադրմամբ: Հաճախ հերոսը դիտարկվում է իբրև հավաքական կերպար, ինչ-որ չափով արստրակտ և գեղարվեստական երկի հեղինակի մտապատկերում իդեալականացված անհատականություն: Ն. Շնորհալու՝ հայ ժողովրդին ուղղված անդրանիկ կոնդակում յուրովի է գծված նախ մարդու՝ որ-

⁷ Ներսես Շնորհալի (հողվածների ժողովածու), էջ 7:

⁸ Նույն տեղում, էջ 26:

⁹ Ն. Շ ն ո Ր Ի Կ Ե Լ Ի. Թուղթ ընդհանրական, էջ 54:

¹⁰ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 6-7:

պես հասարակական էակի, ինչպես նաև հավատացյալի, աշխատողի, ենթակայի, ապա՝ իբրև առաջնորդի՝ թե՛ կրոնական, թե՛ աշխարհիկ կերպարը: Ի տարբերություն կերպարաստեղծման ավանդական մեթոդաբանության, Ն. Շնորհալու երկում մարդու և առաջնորդի կերպարը ձևավորվում է երկու հիմնարար առանձնահատկություններով.

նախ, այն իրական է, որոշակի սկզբունքների և պահանջների համապատասխան, զերծ հասարակական ու հոգևոր կյանքին անհարիր արատներից, որպես այդպիսին կերպարը ոչ այնքան փաստի արձանագրում է, որքան ցանկալի, ուստի և՛ ներուժային անհատականության դրսևորում,

երկրորդ, կերպարի կառուցման եղանակը կրոնափիլիսոփայական հիմնարար դրույթներով քարոզչությունն է, ինչն ավելի առարկայական ու ազդեցիկ է, քան գրական կերպարի զգայական նկարագրությունը:

Ի դեպ, մինչ անցնելը Ն. Շնորհալու մարդու և առաջնորդի կերտած կերպարի քննական վերլուծությանը, հարկ է ընդգծել դրա հավերժական կարևորությունը ոչ միայն քրիստոնեական հավատքին նվիրվածության, մարդկային հարաբերությունների ճիշտ կառուցման, այլև հոգևոր և աշխարհիկ կյանքի արդյունավետ կառավարման, ազգային պետականության կայացման ու ամրապնդման ասպարեզներում: Այդ առումով այսօր էլ, ապագայում էլ Ն. Շնորհալու ստեղծած ու իրականում ակնկալած մարդու և առաջնորդի կերպարն արդիական է ու պահանջված: Իբրև մարդ նա դիտարկում է բոլորին՝ վանքերի ճգնավորներին, վանական սուրբ ուխտերի առաջնորդներին, եպիսկոպոսներին, քահանաներին, աշխարհիկ իշխաններին, զինվորականներին, քաղաքացիներին, երկրագործներին, կանանց: Այդ բոլորի մեջ նա առանձնացնում է առաջնորդներին, քանի որ մարդը և՛ ենթակա է և՛ հաճախ՝ ղեկավար, Ն. Շնորհալու արտահայտությամբ՝ «առաջնորդող և առաջնորդվող»¹¹:

ՄԱՐԴԸ ԵՒ ՇՆՈՐՀԱԼՈՒ ՄՏԱՀԱՅԵՑՄԱՄԲ

Ընդհանուր առմամբ Ն. Շնորհալու կրոնափիլիսոփայական մեկնությամբ մարդուն իբրև աստվածային պատվիրաններ բնորոշ պետք է լինեն.

- անսահման հավատարմությունը քրիստոնեական հավատքին, հետևաբար նաև՝ ի վերուստ դավանած ճշմարիտ գաղափարին,
- արդարությունը, արդարացի վերաբերմունքը ամենատարբեր և բարդ իրավիճակներում իր ողջ գործունեության ընթացքում,
- պարկեշտությունը և ազնվությունը մարդկային ու աշխատանքային հարաբերություններում,

¹¹ Տե՛ս Ս. Ն. Շնորհալու *Թուրթ ընդհանրական*, էջ 64:

– բարոյականությունը կենցաղավարության և աշխատանքային գործունեության մեջ,

– բարությունը շրջապատող աշխարհի և մարդկանց հանդեպ,

– հայրենասիրությունը և նվիրվածությունը վստահված աշխատանքին,

– բարձր պատասխանատվությունը իր պարտականությունների կատարման համար:

Ավելացնենք նաև, որ ինչպես վկայում են նրա չափածո երկերի հետազոտողները, «Շնորհալին մարդկային մեծագույն առաքինությունների շարքն է դասում ուժը, քաջությունն ու արիությունը՝ ներբողելով դրանք ամենատարբեր ժանրերով ու բովանդակությամբ գրված երկերում»¹²:

Ստանձնած պարտականությունների նկատմամբ բարձր պատասխանատվությանը և քրիստոնեական հավատքին նվիրվածությանը Ն. Շնորհալին հավատում է իր անձնական օրինակով: Ձեռնադրվելով կաթողիկոս մի ժամանակաշրջանում, երբ մեր ազգը, իր իսկ խոսքերով, չունի «թագավորանիստ քաղաք և հանրաժողով», «աստվածային օրենքների դատաստանին չի ենթարկվում և չի հնազանդվում, այլ անհրավ դատավոր է դառնում եկեղեցու դատավորների վրա և սեփական աչքում գերան ունենալով հանդերձ չարաչար բամբասանքներով ու անդուռ բերանով անդադար դատում է նրանց վարքի հանցանքների շերտերը»¹³, «մեր ժամանակների չարության ու բազմիշխանության պատճառով անկարելի է շրջել ամենուրեք՝ աշխարհի բոլոր կողմերը և սուրբ առաքյալների նման Աստծո խոսքը քարոզել»¹⁴, նա առարկայորեն զգում էր այն խոչընդոտները, որոնք կարող էին խանգարել իր առաքելության իրագործմանը: Մակայն ստեղծված դժվարին իրականության պատճառով նորից, իր իսկ խոսքով, «թողնել-լքելը Հովվապետի հոտը հովվության խնամքից և գառնուկների՝ գայլերի կողմից հափշտակելը տեսնելը և անտեսելը անհավատության նշան է»¹⁵: Եվ ահա նրա որոշումը. «Մակայն որպեսզի բոլորովին անպտուղ չլինենք ձեր առջև, Սուրբ Հոգուց մեզ վստահված հավատացյալ ժողովուրդ, մենք և մեզ հետ եղած եպիսկոպոսներն ու վարդապետերը արդար դատեցինք՝ գրով հիշեցնելու ձեզ Հին և Նոր Կտակարանների աստվածային պատվիրանները՝ այս բանում նմանվելով մեծ առաքյալ Պողոսին»¹⁶:

¹² Տե՛ս ներսեւ Շնորհալի (հոգվածների ժողովածու), էջ 17:

¹³ Ս. Ն. Շ ն ո Ր հ ա լ ի. Թուղթ ընդհանրական: Գրաբարից աշխարհաբարի վերածեցին՝ Տեր Մեսրոպ քահանա Արամյանը, Տիգրան Խաչատրյանը, Սեդա Ստամբուլցյանը, «Գանձասար» հանդես, 1991, էջ 24:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 25:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 26:

¹⁶ Նույն տեղում:

Ուշագրավ է, որ Ն. Շնորհալու հորդորները մարդկանց վարքագծի վերաբերյալ զանազանվում են ըստ հասարակական դասերի՝ այդպիսով նրանց համար տարբերակելով և որոշակիացնելով խրատների բովանդակությունը: Քաղաքացիների, առևտրականների ու արհեստավորների համար կարևորվում են «ուղիղ և անարատ կենցաղավարությունը», առևտրում՝ «եննգության և խաբեության» բացառումը և «արդարության ու շիտակության» անհրաժեշտությունը: Այդ դասին կոչ է անում՝ «մի արհամարհեք շինականներին իբրև տգետ իրենց պարզամտության համար»: Երկրագործներին և համայն ժողովրդին հորդորում է՝ «պոռնկությամբ և շնությանբ մի ապականեք Աստծո տաճարը՝ ձեր հոգիները», «մի արբեք գինով, որ մայր է ամեն տեսակ պղծությունների, անիրավության, վեճի, անարգալից աղտոտ խոսքերի, որից լինում են նաև սպանություններ»¹⁷: Կրոնական գործիչների՝ վանքերի կրոնավորների, վանական սուրբ ուխտերի առաջնորդների, եպիսկոպոսների և քահանաների համար առանձնակի մատնանշվում է, որ նրանք պետք է «պարկեշտ և աստվածավայել լինեն», տարբերվեն աշխարհականներից իրենց վարքով և խոսքով, ավելին՝ նրանց համար լինեն ուսանելի օրինակ, հավատարիմ լինեն քրիստոնեական հավատքին («մի աղոտացրեք ձեր հավատքի լապտերների լույսը»), չգերադասեն նյութականը հոգևորի նկատմամբ («նյութական սիրո պատճառով մի սառեցրեք ձեր հոգիները Քրիստոսի սիրո հրից»): Թևավոր խոսքի ուժ ունի Ն. Շնորհալու հետևյալ դիտարկումը. «...հիմա չկա մեկը, որ տգետ լինի բարու և չարի ընտրության մեջ, մարդը կամովին է տգիտանում»¹⁸: Դիմելով քահանաներին Ն. Շնորհալին զգուշացնում է. «Ձեզանից ոչ ոք թող տգիտության կարևորությունը չնախընտրի քահանայական ուսումից ծուլության կամ աշխարհիկ զբաղմունքների պատճառով»¹⁹:

Կարևորելով բարությունը և աշխատասիրությամբ անգիտությունը հաղթահարելու ձգտումը՝ Ն. Շնորհալին միաժամանակ ընդգծում է արդարամիտ լինելու անհրաժեշտությունը. «...չլինի թե կողմնակալ բարությամբ սիրեք ոմանց՝ մյուսներից առանձնացնելով և ոմանց անտեսեք, ոմանց պետք եղածից ավելին տաք և մյուսներին՝ անհրաժեշտ բաներով իսկ չբավարարեք»: Այնուհետև նա շարունակում է. «Կերակուրների բաշխումը ևս պետք է լինի յուրաքանչյուրին ըստ աշխատանքի՝ շատ կամ քիչ: Ծերերին և տկարներին մի անտեսեք որպես ներկայիս անօգտակար տարրերի... քանզի նրանք իրենց երիտասարդության ժամանակն ու կորովը եկեղեցու ծառայությանն են նվիրաբերել»²⁰:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 117–119:

¹⁸ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 26:

¹⁹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 90:

²⁰ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 62:

Այս դրույթներն արդեն վերաճում են արդի սոցիալական փիլիսոփայության, որոնք չափազանց էական են ժամանակակից հանրային կառավարման համար: Մասնավորապես, իրավացիորեն կարևորվում է աշխատանքի արդարացի վարձատրությունը, դրա կապակցումը կատարված աշխատանքի քանակական արդյունքներին: Բացի այդ, մատնանշվում է ծերերի և անաշխատունակների ոչ միայն սոցիալական պաշտպանության, այլև նրանց վաստակի շարունակական գնահատման անհրաժեշտությունը: Այս խնդիրն այսօր էլ արդիական է, չի կարելի հակադրել տարբեր սերունդներին՝ հատկապես աշխատատեղեր ազատելու համար, այլ վարել փորձի և երիտասարդության զուգակցման արդյունավետ քաղաքականություն:

Եպիսկոպոսների դասի համար առանձնահատուկ պետք է լինեն անարատ կերպարը, պարկեշտությունը, հյուրասիրությունը, բարեսեր և արդար վարքագիծը, ժուժկալությունը, ոչ արծաթասեր պահվածքը²¹:

Ն. Շնորհալու ընդգծած մարդկային առաքինությունները և վարքի կանոնները անվիճելիորեն բնութագրական պետք է լինեն բոլոր խավերի քաղաքակիրթ մարդկանց համար՝ անկախ նրանց ազգությունից, գրաված դիրքից, կենսամակարդակից, ուստի մեկ անգամ ևս նշենք դրանց համամարդկային բնույթը՝ իբրև մարդու կերպարի կարևորագույն չափանիշներ:

ԱՌԱՋՆՈՐԴԸ ԸՍՏ Ն. ՇՆՈՐՀԱԼՈՒ

Առաջնորդը ըստ մենեջմենթի ժամանակակից տեսության՝ այն անհատն է, որն իր ներուժային կարողություններով ի վիճակի է ներագդելու մարդկանց, նրանց խմբերի վարքագծի վրա: Առաջնորդից տարբերվում է իշխանավորը. նա օրենքի ուժով՝ իրեն վերապահված լիազորություններով՝ հնարավորություն ունի ներագդելու մարդկանց, նրանց խմբերի վարքագծի վրա: Բիարկե, երջանիկ է այն կազմակերպությունը կամ խումբը, որի ղեկավարը նաև առաջնորդ է: Ստորև դիտարկենք առաջնորդի այն ընկալումը, որը զուգակցում է իշխանավորն ու առաջնորդը մեկ անհատի մեջ:

Բոլոր ժամանակների անհազ պաշտոնամուլների մասին է խոսում Ն. Շնորհալին, երբ «Աստծո օրենքների դեմ» մեղանչել է համարում անազնիվ ճանապարհով առաջնորդ դառնալը. «Թող ոչ ոք ինքնասիրության ախտով շարժված, ավագներին կաշառելով, չհավիշտակի վանքի առաջնորդությունը, առանց տվյալ ժամանակի առաջնորդի քննության և հրամանի»²²:

²¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 67–73:

²² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 63:

Ամենատարբեր մակարդակների առաջնորդների, իշխանավորների վարքագծի շատ կարևոր մի հատկանիշի՝ ստանձնած դիրքի և պատասխանատվության բարձր աստիճանի գիտակցմանն է ուղղված Շնորհալու հետևյալ հորդորը. «Ամեն ինչից առաջ աղաչում եմ ձեզ, որ սթափվեք և իմաստությամբ ճանաչեք ձեր աստիճանի բարձրությունը և դերը, թե՛ որտեղի՞ց սկսվեց, ինչի՞ համար հաստատվեց և ի՞նչ հրամայեցին անել նրանք, ովքեր այն հաստատեցին»²³ (խոսքը պաշտոնի նշանակողների և առաջադրված խնդիրների մասին է): Ուստի՝ ղեկավարը ազնիվ ճանապարհով ստանձնելով առաջնորդի դերը, բարձր պատասխանատվությամբ պետք է նվիրվի իր պարտականությունների կատարմանը, քանի որ նրա գործելակերպը բախտորոշ կարող է լինել կազմակերպության, առանձին անհատների, անգամ երկրի ճակատագրի համար: Մեծածավալ լիազորություններ, բարձր պատասխանատվություն՝ ժամանակակից տերմինաբանությամբ սա է առաջնորդի վարքագծին ներկայացվող Շնորհալու առաջին չափանիշը:

Հաջորդ չափանիշը վերաբերում է կադրերի ընտրությանը. «Ձեր երկրի վրա չար և անիրավ գործավարներ և գավառապետեր մի նշանակեք, որպեսզի նրանց գործած անիրավությունների պատճառով դուք էլ նրանց հետ չդատվեք Աստծուց, այլ մարդկանց վրա գործավարություն անելու համար արդարամիտ ու արդարադատ մարդկանց ընտրեցեք, որպեսզի արքունիքի սահմանած իրավունքները չթողնեն վաստակավորներին՝ մի փոքր կաշառքի փոխարեն զիջելով բազումը կամ իրենք գողանան և նրանց չնեղեն և հրամայվածից ավելի գանձեն, քանզի երկուսն էլ անիրավություն են Աստծո համար»²⁴: Հետևաբար, կադրային քաղաքականության մեջ հարկ է կարևորել պաշտոնի նշանակվող անձանց հետևյալ հատկանիշները՝ բարությունը, արդարամիտ և արդարադատ լինելը, կոռուպցիոն ռիսկերից զերծ վարքագիծը: Անվիճելիորեն կադրերի ընտրության Շնորհալու այս սկզբունքները ճշմարիտ են բոլոր ժամանակների համար:

Ենթականների աշխատանքի կազմակերպման և նյութական խթանման ամբողջական համակարգ է առաջարկում Ն. Շնորհալու հետևյալ խորհմաստ հորդորը. «Ձեր իշխանության ենթակա մարդկանց մի ծառայեցրեք անբան կենդանիների նման, որոնք բնությամբ ծառա են մարդկանց և խիստ ու անտանելի գործեր մի տվեք նրանց... ոչ էլ առանց կերակրի թողեք նրանց...: Աշխատաժամերը պակասեցրեք, առատ կերակուրներով գոհացրեք նրանց աշխատանքի ընթացքում և չափից ավելի մի ծանրաբեռներ, որպեսզի կարենան իրենց վաս-

²³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 65:

²⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 104:

տակով իրենց աղքատ տների և գավակների կյանքն ապահովել և արքունական հարկերը վճարել»²⁵:

Ուշագրավ է հարկահավաքությանն առնչվող Ն. Շնորհալու պատվիրանը. «...անիրավությամբ մի վարվեք հպատակների հետ՝ ծանր և դժվարակիր հարկեր դնելով, որոնք չեն կարող կրել, այլ յուրաքանչյուրին օրենքով և ըստ իր կարողության չափի...»²⁶: Նշված վերջին երկու պատվիրանները նույնպես ընդգծում են առաջնորդի բարյացակամության, արդարամտության և նաև գործիմացության կարևորությունը իր պարտականությունների կատարման ընթացքում:

Ենթականների աշխատանքի գնահատման, ըստ անհրաժեշտության նրանց արդարացի պատժելու համար ղեկավարի վարքագծի էական բաղադրիչներ է բովանդակում Ն. Շնորհալու հաջորդ պատվիրանը. «Անիրավությամբ մի դատեք որևէ մեկին, այլ ուղիղ դատաստան արեք, որպեսզի Աստված էլ ձեզ քաղցրությամբ դատի և ոչ խստությամբ: Կաշառքը, կողմերից մեկին սիրելը, ատելությունն ու ռիսակալությունը կամ որևէ մեկից սպասվելիք պատիվը թող պատճառ չլինեն, որ դատի ժամանակ անիրավին արդարացնեք և արդարի իրավունքները խեղաթյուրեք...»²⁷:

Բնակավայրի և շրջապատող հանրության հանդեպ ժամանակակից ընկալմամբ սոցիալական պատասխանատվության հարցը նույնպես կարևորվել է «Թուղթ ընդհանրականում»: Դրան են միտված իշխաններին հասցեագրված Շնորհալու հետևյալ հորդորները. «Ոչ ոքի մի զրկեք և մի նեղեք աղքատներին ու տնանկներին...», «Մի անտեսեք այրու և աղքատի իրավունքները, երբ ձեր առջև բողոքեն իրենց զրկողներից, այլ որքի դատը տեսեք և այրու իրավունքը տվեք...»²⁸: Նա աստվածային պատվիրաններին անհարիր է համարում այն ունևորների վարքագիծը, որոնք «իրենց արդար ունեցվածքից չեն կերակրում քաղցածներին, չեն հագցնում մերկերին և չեն հյուրասիրում օտարներին...»²⁹:

Հարկ է ընդգծել, որ հատկապես առաջնորդի վարքագծի համար Ն. Շնորհալին բազմիցս կարևորում է արդարության և ազնվության անհրաժեշտությունը. «Դարձյալ ասենք նաև այս, որ ստորությունն ու խաբեությունը, որոնք ըստ Քրիստոսի, չարից՝ սատանայից են, թեև բոլորին են վնասում, բայց առավելապես՝ մեծամեծերին և իշխաններին, քանզի փոքրը ջանում է ստությամբ իր խոսքը հաստատել և հավատացնել, որովհետև անգոր է, իսկ մեծը, որ իշխանա-

²⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 105:

²⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 103:

²⁷ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 104:

²⁸ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 103–104:

²⁹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 107:

բար կարող է ուզածը անել, ավելի հանցավոր է լինում, երբ արհամարհում է իրավունքը»³⁰:

Հավանաբար, ինչպես XII դարում, այնպես էլ հիմա հաճախ տրտնջում են, թե դժվար է արդարամտորեն, առանց ստվերոտ գործելակերպի կառավարել, ըստ Շնորհալու ձևակերպման՝ «առանց զրկելու իշխել»։ Այդպիսի մտայնությանը տրված նրա պատասխանը արդիական է այսօր և այդպիսին կլինի նաև ապագայում. «Մակայն անհնարին չէ առանց անիրավության իշխանությունը վարել, այլ դյուրին և հեշտ՝ սիրողի և կամեցողի համար և մենք վկայում ենք Աստծո առջև և երաշխավորում բոլորին, որ եթե մեկն իր տունը մաքուր պահի՝ զրկանքներից և արդար վաստակածը միայն հավաքի այնտեղ, թեև թվա թե՛ սակավ է, ավելի շահեկան կլինի և պատճառ՝ հարստության, քան անիրավաբար ձեռք բերված շատը: ...Քանզի անիրավությամբ ձեռք բերված քիչը կրակի նման այրում և ապականում է իրավունքով ձեռք բերված շատը, քանզի զրկվածներից անիրավ հավաքածը անեծքով և դառնությամբ է և աղքատների անեծքի հետ Աստծո անեծքն էլ է մտնում զրկողի տունը»³¹:

Ն. Շնորհալու խորհմաստ հորդոր-խրատներից մեկն առնչվում է կոլեկտիվում բարյացակամ և սոցիալ-հոգեբանական առողջ միջավայրի ստեղծմանը. «...եթե համամիտ լինեք մեր խորհրդին, հետևյալ կարգը հաստատեք բոլոր ձեր ծառայողների համար. այնքան ժամանակ, որքան մեկը ցանկանում է ձեզ ծառայել, հավատարմությամբ և առանց նենգության թող ծառայի, երբ ցանկանա դուրս գալ ձեր ծառայությունից, առանց վախի հայտնապես հրաման թող խնդրի ձեզանից և դուք խստությամբ ու բռնությամբ արգելք մի եղեք, այլ եթե չեք ուզում իր մեկնելը, ջանացեք սիրով և իր կամքով պահել, իսկ ուրիշներին քաղցրությամբ արտոնեք և եթե որևէ բան պարտական եք, հատուցեք նրանց: Երբ նման արդարություն տեսնեն ձեզանից, կամ երբեք չեն գնա և կամ էլ թե գնան, շուտով դարձյալ ձեզ մոտ կվերադառնան»³²: Աշխարհի իշխաններին ուղղված կաթողիկոսի վերջին հորդորը նույնպես չափազանց ուսանելի է. «Այս պատվերը ևս ավանդում ենք ձեզ. վրիժառու և քենախնդիր մի եղեք, ...այլ ըստ Քրիստոսի պատվիրանի, եղեք ներող և համբերող բոլոր նրանց հանդեպ, ովքեր ձեր դեմ մեղանչել են...»³³:

Վերածննդի դարաշրջանի նշանավոր դիվանագետ և գրող Նիկոլո Մաքիավելլին (1469–1527) հեղինակել է «Իշխանը» խորագրով հանճարեղ աշխատութ-

³⁰ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 109:

³¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 108:

³² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 110–111:

³³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 113:

յունը պետական կառավարման հիմունքների վերաբերյալ³⁴: Այդ հանրահայտ աշխատությունում դիտարկվում են պետության և իշխանության տիպերը, խորհուրդներ են տրվում իշխանավորներին ինչպես կառավարել պետությունը, գրավել նոր երկրներ ու քաղաքներ, կառուցել հարաբերությունները ենթակաների հետ, վարել ռազմական գործը և այլն: Ավելի քան երեք դար մեծ իտալացուց առաջ Ն. Շնորհալին իր հորդոր-խրատներով առաջարկել է տարբեր մակարդակների համար կառավարման հիմնադրույթներ, որոնք առավել ամրոցական են, հումանիստական և համամարդկային: XX դարում ստեղծված առաջնորդման զանազան տեսությունները³⁵ առաջնորդների վարքագծում կարևորում են նույն այն չափանիշները, որոնք իբրև աստվածային պատվիրաններ սերունդներին ավանդել է Ներսես Շնորհալին:

ОБРАЗЫ ЧЕЛОВЕКА И ЛИДЕРА В ПРОИЗВЕДЕНИИ
НЕРСЕСА ШНОРАЛИ «СОБОРНОЕ ПОСЛАНИЕ»
(К 850-летию «Соборного послания»)

ЮРИЙ СУВАРЯН, АРЦВИК СУВАРЯН

Резюме

Прозаическое произведение великого армянского мыслителя, поэта, сочинителя духовных песен, теолога, политического и церковного деятеля Нерсеса Шнорали «Соборное послание» было создано в 1166 году и многократно переиздано в XVIII–XX веках в Санкт-Петербурге, Венеции, Константинополе, Эчмиадзине, Иерусалиме, Антилиасе, Ереване. Оно обращено к армянскому народу, разным слоям общественности (священнослужителям, крестьянам, ремесленникам, коммерсантам, военным служащим, женщинам), духовным и светским властителям (лидерам). Данное произведение имеет не только историческую, филологическую, теологическую, общественно-политическую направленность, но и, что очень важно, нравственно-образовательное значение для многих поколений людей и лидеров. Посредством божественных заповедей и наставлений автор создает потенциально предпочитаемые для общества образы человека и руководителя. Для них характерными чертами являются:

– для человека – преданность христианской вере, следовательно, и изначально принятой верной идее, справедливость в своей деятельности, честность и приличность, нравственность, патриотизм, высокая ответственность при выполнении своих обязанностей;

³⁴ St' u Н. Макиавелли. Государь, история Флоренции. М., 2010, с. 7–87.

³⁵ St' u Մենեղամենք, Յու. Մ. Սուվարյանի ընդ. խմբ., Երևան, 2009, էջ 350–366:

– для лидеров – объемные полномочия, высокая ответственность, умение вести верную кадровую политику (назначать на должности людей добрых, справедливых, некоррупцированных), объективно оценивать результаты деятельности подчиненных, в коллективах создавать благоприятную социально-психологическую атмосферу для сотрудников и т. д.

THE IMAGES OF A HUMAN AND A LEADER IN NERSES SHNORHALI'S "A MONASTIC MESSAGE"

(On the 850th anniversary of "A Monastic Message")

YURI SUVARYAN, ARTSVIK SUVARYAN

Summary

The prosaic work of the great Armenian philosopher, poet and writer of spiritual songs, theologian, political figure and churchman Nerses Shnorhali, "A Monastic Message" was created in 1166 and was reprinted many times in the 18th–20th centuries in St. Petersburg, Venice, Constantinople, Etchmiatsin, Jerusalem, Antelias, Yerevan. It is addressed to the Armenian people, to different layers of society (clergies, peasants, artisans, merchants, soldiers, women), the spiritual and temporal rulers (leaders). This work is not only of historical, philological, theological, social and political orientation, but also, very importantly, possesses moral and educational value for many generations of people and leaders. Through divine commandments and instructions the author creates the images of a human and a leader potentially preferred by the society. Their characteristics are:

- for a human - devotion to the Christian faith, and thus to initially accepted true idea, justice in the work, honesty and decent morals, patriotism and high sense of responsibility in the performance of the duties,

- for leaders - extensive powers, strong sense of responsibility, ability to carry out correct personnel policy (to appoint decent, just and uncorrupted people), to objectively evaluate the performance of subordinates, to create a favorable psychosocial atmosphere for employees, etc.